

GRAU EN MITJANS AUDIOVISUALS

104232 - TÈCNIQUES DE REALITZACIÓ CINEMATogrÀFICA

Informació general

- Tipus d'assignatura : Obligatòria
- Coordinador : Rafael Suárez Gómez
- Curs: Segon
- Trimestre: Tercer
- Crèdits: 4
- Professorat:
 - Joan Jordi Miralles Broto <jmiralles@tecnocampus.cat>
 - Joan Jordi Miralles Broto <jmiralles@tecnocampus.cat>
 - Andrea Julia Fernández <afernandez1@tecnocampus.cat>

Idiomes d'impartició

- Català
- Castellà

Alguns materials de l'assignatura (especialment vídeos) poden estar en anglès.

Competències que es treballen

Específica

- E5_Dissenyar i realitzar un producte audiovisual (format per imatges fixes o en moviment), atenent tant als seus aspectes tècnics com artístics, en tots els seus components
- E10_Aplicar processos, mètodes i tècniques per a desenvolupar la creativitat i la innovació en la realització audiovisual, en el desenvolupament multimèdia i en la programació de videojocs

Bàsiques i Generals

- G5_Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors, amb un alt grau d'autonomia

Transversal

- T2_Que els estudiants tinguin capacitat per treballar com a membres d'un equip interdisciplinari ja sigui com a un membre més, o realitzant tasques de direcció amb la finalitat de contribuir a desenvolupar projectes amb pragmatisme i sentit de la responsabilitat, assumint compromisos tenint en compte els recursos disponibles

Descripció

L'assignatura pertany a l'àmbit de la imatge, la tècnica i la creació de continguts.

Els diversos temes tractats en l'assignatura estan pensats per capacitar als estudiants per l'aprenentatge i aprofundiment de la narrativa audiovisual amb

càmera fixa o bé amb moviment ja sigui en diàlegs amb diversos personatges o bé amb seguiment dels mateixos.

L'assignatura els capacita per treballar en grup, resoldre problemes amb iniciativa, crear contingut propi d'acord amb una narrativa audiovisual i saber treballar amb una càmera de vídeo amb caràcter professional.

Aquesta assignatura disposa de recursos metodològics i digitals per fer possible la seva continuïtat en modalitat no presencial en el cas de ser necessari per motius relacionats amb la Covid-19. D'aquesta forma s'assegurarà l'assoliment dels mateixos coneixements i competències que s'especifiquen en aquest pla docent.

Resultats d'aprenentatge

Principals:

- RA1: Identificar els conceptes del llenguatge audiovisual. [vinculat a E.5., G.5.]
- RA2: Realitzar una petita producció de vídeo digital d'acord a un guió preestablert. [vinculat a E.5.]
- RA3: Realitzar una postproducció de vídeo bàsica que permeti valorar la comprensió dels aspectes fonamentals d'una producció audiovisual amb imatges en moviment. [vinculat a E.5.]
- RA4: Definir un projecte cinematogràfic bàsic (adaptació literària, equip de treball, estudi econòmic, ...) [vinculat a E.5., T.2., G.5.]
- RA5: Conèixer la tecnologia de càmera de vídeo i l'entorn digital. [vinculat a E.5.]
- RA6: Treballar de manera professional les tècniques videogràfiques en funció de les característiques d'enregistrament. [vinculat a E.5., T.2., G.5.]
- RA7: Tenir la capacitat d'avaluar els recursos tècnics i creatius a l'hora d'afrontar diferents tipus d'enregistrament. [vinculat a E.5., T.2., G.5.]
- RA8: Adquirir coneixement teòric i pràctic de les diferents eines tecnològiques i narratives a l'hora de gravar un producte audiovisual. [vinculat a E.5., G.5.]
- RA9: Saber treballar en equip i complir un rol determinat dins del grup que permeti gestionar amb la màxima eficiència [vinculat a T.2.]
- RA10: Comprendre els diferents elements narratius del muntatge cinematogràfic [vinculat a E.5., G.5.]
- RA11: Fomentar l'estudi i anàlisi de l'audiovisual com a llenguatge narratiu amb la intenció que l'alumne desenvolupi la seva capacitat crítica i estilística a l'hora de desenvolupar un projecte o valorar uns altres. [vinculat a E.5., G.5.]

Complementaris:

- RAC1: Comprendre i identificar els diferents mecanismes de posada en escena [vinculat a E.5., G.5.]
- RAC2: Assimilar nocions referides a la direcció d'actors [vinculat a E.5., G.5.]

Metodologia de treball

L'assignatura compta amb 2 hores per setmana de teoria (GRUP GRAN) i 2 hores de pràctiques (GRUPS PETITS) també setmanals.

En les sessions per a grups grans, els conceptes teòrics seran exposats a classe per part del professor. De la mateixa manera es resoldran exercicis pràctics que il·lustrin la teoria per generar un debat a l'aula amb la participació dels estudiants.

En les sessions per a grups reduïts, es portaran a terme dos tipus de sessions:

Per una banda, aquelles sessions dirigides que tenen a veure amb les activitats pràctiques, que consistiran a contextualitzar cadascuna de les activitats, i on es manipularà material audiovisual. Les pràctiques són part fonamental de les classes, ja que serveixen per mostrar de manera tangible i directa els conceptes teòrics impartits. Les pràctiques aniran augmentant el seu nivell de complexitat i, en conseqüència, l'exigència en la seva qualitat i en el seu temps de lliurament es veuran afectades. Per tant, és bàsic el compromís per part dels alumnes a l'hora de lliurar els materials audiovisuals a temps.

Per una altra banda, també pel que fa als grups petits, es realitzaran sessions sobre casos pràctics que puguin donar llum sobre aspectes relatius a l'àmbit cinematogràfic, com poden ser la mirada de certs autors, l'anàlisi de tècniques cinematogràfiques dins les tendències actuals i/o les estratègies del cinema *low cost*.

Aquest curs, a causa de la situació generada per la COVID, algunes de les sessions de grup gran es faran en format híbrid: presencial i en línia (via *streaming*). Això permetrà que els estudiants puguin anar rotativament a les classes presencials, respectant el màxim d'estudiants per aula que imposen les mesures de distanciament. Quan no els toqui sessió presencial podran seguir la classe en línia des de casa.

Pel que fa a les sessions de pràctiques a espais més reduïts (com laboratoris, estudis o plató), si s'escau es treballarà simultàniament en diversos espais per tal de garantir que es compleixen les condicions establertes pels protocols de seguretat.

Continguts

Títol contingut 1: Introducció a la posada en escena

Descripció: En aquest contingut es treballa:

- 1.1 Introducció a la posada en escena
- 1.2 Composició
- 1.3 Tendències del cinema contemporani
- 1.4 Talls, transicions i moviments de càmera
- 1.5 El *blocking* i els esquemes de planta
- 1.6 El guió tècnic i el literari: estructura i planificació
- 1.7 El *raccord*, l'espai i el temps
- 1.8 El camp i el fora de camp.
- 1.9 Mecanismes de posada en escena: gèneres i moral
- 1.10 El trencament de regles

Activitats vinculades: Activitat 4, Activitat 5

Resultats d'aprenentatge vinculats: RA1, RA4, RA7, RA8, RA10, RA11, RAC1

Competències vinculades: E.5., E.10, T.2., G.5.

Títol contingut 2: Diàleg entre dos personatges.

Descripció: En aquest contingut es treballa:

- 2.1 El principi del triangle i les seves variants.
- 2.2 L'eix d'acció i el salt d'eix amb dos o més personatges estàtics.
- 2.3 Posicions de càmera davant de dos actors.
- 2.4 Treball amb una o diverses càmeres i el plató

Activitats vinculades: Activitat 1, Activitat 4, Activitat 5

Resultats d'aprenentatge vinculats: RA1, RA4, RA7, RA8, RA10, RA11, RAC1

Competències vinculades: E.5., E.10, T.2., G.5.

Títol contingut 3: Conversa entre tres o més personatges.

Descripció: En aquest contingut es treballa:

- 3.1 Emplaçaments de la càmera en diàlegs de tres personatges.
- 3.2 Pivotatge de la càmera.
- 3.3 Predomini del centre d'interès.
- 3.4 Emplaçaments de càmera en diàlegs de quatre personatges.

Activitats vinculades: Activitat 2, Activitat 4, Activitat 5

Resultats d'aprenentatge vinculats: RA1, RA4, RA7, RA8, RA10, RA11, RAC1

Competències vinculades: E.5., E.10, T.2., G.5.

Títol contingut 4: Posicions de càmera i continuïtat amb personatges en moviment.

Descripció: En aquest contingut es treballa:

- 4.1 Enllaços durant i després del moviment: Plànol d'espera i pla sostingut.
- 4.2. El salt d'eix amb personatges en moviment.
- 4.3 Formes de visualitzar l'acció
- 4.4 Posada en escena al cinema *low cost*

Activitats vinculades: Activitat 3, Activitat 4, Activitat 5

Resultats d'aprenentatge vinculats: RA1, RA4, RA7, RA8, RA10, RA11, RAC1

Competències vinculades: E.5., E.10, T.2., G.5.

Activitats d'aprenentatge

1. Classes pràctiques:

Les Activitats es duran a terme al plató, tot i que, sempre que sigui possible, s'intentarà aprofitar els espais de la facultat i del seu entorn. S'informarà degudament de com dur a terme cadascuna de les activitats. És necessari ser puntual (la manca de puntualitat pot penalitzar a l'alumne). Els projectes audiovisuals es lliuraran a través de l'aula virtual o per via e-mail amb un enllaç en Vimeo (o similar) el dia que marqui el professor. Els correus sempre tindran el títol de la pràctica a més dels components que integrin el grup de treball ordenats alfabèticament pel seu cognom i la memòria del projecte. Qualsevol Activitat que no compleixi aquestes normes o que es lliuri fora de la data marcada obtindrà un 0 independentment del motiu de la no presentació d'aquesta.

A les Activitats escrites es tindrà en compte l'ortografia. Una falta greu o diverses lleus significaran no poder obtenir més d'un 5 de nota màxima en l'exercici o fins i tot suspendre l'activitat. En els treballs, una falta descomptarà 0,5 punts, mentre que en l'examen descomptarà 0,25. Tampoc s'acceptarà en cap cas un exercici fora de la data de lliurament marcat pel professor sigui quina sigui la justificació de l'alumne. Les Activitats individuals es lliuraran en format paper, o a través de la plataforma Moodle. Les Activitats sense nom o sense seguir el format de lliurament de presentació establert no s'avaluaran, i la nota numèrica serà 0.

- **Títol de l'activitat: 0. Introducció a l'assignatura**

Descripció general

En grup, es filmarà un diàleg mut basat en la seducció, reprenent idees apreses en "Tècniques de càmera" i afegint una cura extrema en la posada en escena, les distàncies de càmera i la direcció d'art/disseny de producció. D'1 a 2 minuts.

Material de suport

Càmera de vídeo, trípode, plató, targetes, micròfons, monitor, equip d'il·luminació, etc...

Lliurament i vincles amb l'avaluació:

- S'ha de lliurar al cap de 13 dies ja editat. El docent indicarà una data.

- Els estudiants hauran de lliurar una memòria en la qual, entre altres coses, hi haurà un guió tècnic, i l'esquema de planta en funció de l'opció triada (Exteriors o plató)
- S'observarà la pràctica realitzada i s'analitzarà per part del professor, facilitant solucions als possibles errors en la consecució de la pràctica.
- S'avaluarà la capacitat demostrada pels estudiants en el moment de demostrar els seus coneixements adquirits així com l'originalitat del producte.
- La nota significarà un 10% de la nota final de l'assignatura.

Objectius específics:

En finalitzar l'activitat l'o l'estudiant ha de ser capaç de:

- Entendre la composició de pla i l'harmonia entre l'escenari i els personatges.
- En ser una pràctica duta a terme el primer dia de classe, posar a prova els coneixements adquirits en assignatures anteriors.
- Demostrar la capacitat d'organitzar un pla de treball i un guió tècnic.
- Demostrar la continuïtat entre accions i el diàleg entre plans.
- Cuidar l'elecció de la localització a nivell expressiu i/o estètic
- Crear emoció mitjançant els elements que configuren la posada en escena.
- Demostrar creativitat i professionalitat a l'hora de crear un contingut audiovisual i excel·lència tècnica en el seu enregistrament.
- Aprendre a treballar en equip.

Resultats d'aprenentatge

RA1, RA3, RA4, RA5, RA6, RA7, RA8, RA9, RA10, RA11, RAC1, RAC2

Competències vinculades

E.5., E.10., T.2., G.5.

- **Títol de l'activitat: 1. Gravar un diàleg entre dos personatges.**

Descripció general

En grup, es gravarà un diàleg entre dos personatges triant un format de ficció i seleccionant el treball de càmera en conseqüència. D'1 a 3 minuts.

Material de suport

Càmera de vídeo, trípode, plató, targetes, micròfons, monitor, equip d'il·luminació, etc...

Lliurament i vincles amb l'avaluació

- S'ha de lliurar al cap de 13 dies ja editat. El docent indicarà una data.
- Els estudiants hauran de lliurar una memòria en la qual, entre altres coses, hi haurà un guió tècnic, i l'esquema de planta en funció de l'opció triada (Exteriors o plató)
- La practica realitzada serà observada i analitzada per part del professor, facilitant solucions als possibles errors en la consecució de la pràctica.
- S'avaluarà la capacitat demostrada pels estudiants en el moment de demostrar els seus coneixements adquirits així com l'originalitat del producte. La nota significarà un 10% de la nota final de l'assignatura.

Objectius específics

En finalitzar l'activitat l'estudiant ha de ser capaç de:

- Posar a prova els coneixements adquirits en la teoria i en l'anterior exercici.
- Demostrar la seva competència en el moment de triar i treballar amb una sola càmera.
- Demostrar un coneixement tècnic de la càmera així com de la col·locació dels personatges en funció d'un esquema d'enregistrament previ (principi del triangle i les seves variacions).
- Demostrar creativitat i professionalitat en la seva qualitat tècnica i artística durant el procés de producció del producte audiovisual.

Resultats d'aprenentatge

RA1, RA3, RA4, RA5, RA6, RA7, RA8, RA9, RA10, RA11, RAC1, RAC2

Competències vinculades

E.5., E.10., T.2., G.5.

- **Títol de l'activitat: 2. Gravar un diàleg entre 3 personatges.**

Descripció general

En grup, es gravarà un diàleg entre tres personatges on es produeixi algun tipus d'acció visual. D'1 a 3 minuts.

Material de suport

Càmera de vídeo, trípode, tràveling, targetes, bateries, micròfons, equip d'il·luminació, etc...

Lliurament i vincles amb l'avaluació

- S'ha de lliurar al cap de 13 dies ja editat. El docent indicarà una data.
- Els estudiants hauran de lliurar una memòria en la qual, entre altres coses, estarà el guió tècnic.
- L'activitat realitzada serà observada i analitzada per part del professor i s'oferiran solucions als possibles errors detectats.
- S'avaluarà la capacitat demostrada pels estudiants a l'hora de demostrar els seus coneixements adquirits així com l'originalitat del producte. La nota significarà un 10% de la nota final de l'assignatura.

Objectius específics

En finalitzar l'activitat l'estudiant ha de ser capaç de:

- Posar a prova els coneixements adquirits en la teoria i en l'anterior exercici.
- Demostrar la seva competència a l'hora de treballar amb una sola càmera per aconseguir que els plans tinguin *raccord* de mirades i moviment i es treballi de manera correcta el centre d'interès.
- Demostrar coneixements tècnics de càmera així com de la col·locació dels personatges en funció d'un esquema d'enregistrament previ per a l'enregistrament de tres personatges.
- Demostrar creativitat i professionalitat sobre la base d'una qualitat artística i tècnica en el moment de gravar un producte audiovisual.

Resultats d'aprenentatge

RA1, RA3, RA4, RA5, RA6, RA7, RA8, RA9, RA10, RA11, RAC1, RAC2

Competències vinculades

E.5., E.10., T.2., G.5.

- **Títol de l'activitat: 3. Gravar una persecució.**

Descripció general

En grup, es decidirà una idea per a dur a terme una persecució on s'haurà de treballar la disposició i moviments de la càmera, la continuïtat entre plans, l'edició i els enllaços de moviment entre els personatges de tal manera que aconseguim transmetre l'acció a l'espectador. De 2 a 4 minuts.

Material de suport

Càmera de vídeo, trípode, fig rig, traveling, targetes, bateries, micròfons, equip d'il·luminació, etc...

Lliurament i vincles amb l'avaluació

- El docent indicarà una data de lliurament del producte ja editat.
- Els estudiants han de lliurar una memòria en la qual, entre altres coses, hi figuri el guió tècnic, el pla de treball de l'Activitat i un petit assaig raonat sobre la posada en escena de la peça que inclogui referents.
- L'Activitat realitzada serà observada i analitzada per part del professor, oferint solucions als possibles problemes.
- La nota significà un 20% del total de l'assignatura.

Objectius específics

En finalitzar l'activitat l'estudiant ha de ser capaç de:

- Posar a prova els coneixements adquirits en les classes teòriques i en l'anterior exercici.
- Demostrar la capacitat d'organitzar un pla de treball i un guió tècnic.
- Posar a prova les capacitats d'edició amb una càmera amb seqüències en moviment i comparar després el resultat entre el brut de càmera i l'edició final.
- Demostrar la continuïtat entre accions i en seqüències en moviment.
- Demostrar creativitat a l'hora de crear un contingut audiovisual i excel·lència tècnica en el seu enregistrament.

Resultats d'aprenentatge

RA1, RA3, RA4, RA5, RA6, RA7, RA8, RA9, RA10, RA11, RAC1, RAC2

Competències vinculades

E.5., E.10., T.2., G.5.

2. Classes teòriques:

Els conceptes teòrics seran exposats en classe per part del professor. D'igual manera es resoldran exercicis pràctics que il·lustrin la teoria per a generar un debat a l'aula amb la participació dels estudiants. L'assistència a les classes teòriques no és obligatòria però tot allò que es digui en les mateixes és susceptible d'entrar en l'examen final. El professor no pujarà apunts-resum a l'aula virtual.

- **Títol de les activitats: Activitat 4**

Data:

En una de les classes teòriques (no s'avisarà prèviament del dia).

Descripció general

Aquest exercici pretén posar a prova els coneixements adquirits en les classes teòriques. Serà un treball de caràcter teòric pràctic. El treball estarà relacionat amb qüestions de posada en escena i llenguatge narratiu i tindrà lloc durant una de les sessions teòriques.

Material de suport

Enunciat de la prova i visualitzacions en vídeo

Lliurable i vincles amb l'avaluació

- Prova resolta.
- Un 10% de la nota final de l'assignatura.

Objectius específics

L'objectiu d'aquesta Activitat és avaluar, per a esbrinar si l'estudiant ha assimilat correctament els coneixements de l'assignatura.

Resultats d'aprenentatge vinculats

RA1, RA4, RA7, RA8, RA9, RA10, RA11, RAC1

Competències vinculades

E.5., E.10., T.2., G.5.

- **Títol de les activitats: Activitat 5. Examen final.**

Data

Quan ho marqui el calendari docent (Juny 2020)

Descripció general

Aquest exercici pretén posar a prova els coneixements adquirits en les docències teòriques.

Material de suport

Enunciat de la prova.

Lliurable i vincles amb l'avaluació

- Examen resolt.
- Un 40% de la nota final de l'assignatura.

Objectius específics

L'objectiu d'aquesta Activitat és avaluatiu, per a esbrinar si l'estudiant ha assimilat correctament els coneixements de l'assignatura.

Resultats d'aprenentatge vinculats

RA1, RA4, RA8, RA10, RA11, RAC1

Competències vinculades

E.5., G.5.

En cas de confinament, s'aplicaran canvis i adaptacions en les activitats pràctiques per tal que l'alumne, en l'àmbit domèstic, pugui posar en pràctica i desenvolupar els coneixements adquirits en les sessions teòriques.

- L'Activitat 0 quedarà anul·lada, i el seu percentatge de nota repercutirà en l'activitat 3.

Nota important: En tots els exercicis escrits es tindrà en compte l'ortografia i el fet que estiguin escrits de forma impersonal. Cal numerar les pàgines (la portada, no). Cada falta descomptarà 0,5 punts. Tampoc s'acceptarà en cap cas un exercici fora de la data de lliurament marcada pel professor sigui quina sigui la justificació de l'alumne o grup. Les Activitats sense nom o sense seguir el format de lliurament de presentació establert no s'avaluaran i la nota numèrica serà zero.

En cas de confinament s'aplicaran els següents canvis i adaptacions en les activitats teòriques:

- Activitat 4: Passarà a ser un exercici escrit, a realitzar individualment o en grup i subjecte a les instruccions administrades pels docents.

Sistema d'avaluació

L'avaluació de l'assignatura està separada entre contingut teòric, impartit a classe, i les pràctiques.

El contingut teòric serà avaluat en una prova (Examen Final) que suposarà un 40% de la nota final de l'assignatura. També es realitzarà un treball de caràcter teòric pràctic. El treball estarà relacionat amb qüestions de posada en escena i llenguatge narratiu i tindrà lloc durant una de les sessions teòriques. La suma de la nota d'aquest treball serà del 10% respecte a la nota final.

Les pràctiques seran puntuades de la següent manera: L'Activitat 0 valdrà un 10% de la nota final; l'activitat 1 valdrà un 10% de la nota final; l'Activitat 2 valdrà un altre 10% de la nota final de l'assignatura; i finalment la 3 un 20%. Una Activitat no lliurada equivaldrà a un 0 de nota numèrica.

Per a poder fer mitjana, la nota de l'examen teòric haurà de ser com a mínim d'un 5.

Per a poder fer mitjana, la nota del conjunt de les 4 pràctiques haurà de ser com a mínim d'un 5.

En cas de suspendre l'examen teòric, la recuperació constarà d'un examen teòric de tot el contingut de l'assignatura que farà mitjana amb la nota mitjana de les pràctiques (si aquestes estan aprovades) i amb les notes de la resta d'activitats. Només poden optar a la recuperació aquells alumnes que hagin realitzat l'examen final (tots aquells alumnes "no presentats" en primera convocatòria no tenen l'opció de realitzar la recuperació). La nota mínima per aprovar aquest examen serà també d'un 5, en cas contrari l'assignatura quedarà suspesa.

En cas de suspendre la part pràctica de l'assignatura, l'estudiant haurà de realitzar una activitat individual de recuperació que equivaldrà al 40% del percentatge pràctic de l'assignatura. La nota mínima per aprovar aquesta prova serà també d'un 5, en cas contrari l'assignatura quedarà suspesa. Aquells alumnes que no s'hagin presentat a les pràctiques al llarg del trimestre, o que no mostrin interès i disponibilitat a treballar en grup, no podran accedir a aquesta pràctica de recuperació i en la seva nota figurarà un No Presentat.

No es guardarà la nota de pràctiques ni de teoria d'un curs a un altre.

Resumint:

Activitat 0 (Escenari): 10% de la nota.

Activitat 1 (Diàleg 2 personatges): 10% de la nota.

Activitat 2 (Diàleg 3 personatges): 10% de la nota.

Activitat 3 (Persecució): 20% de la nota.

Activitat 4 (Treball en la classe teòrica): 10% de la nota.

Activitat 5 (Examen Final): 40% de la nota.

Total: $10\%+10\%+10\%+20\%+10\%+40\%=100\%$

Quant a possibles modificacions en el sistema d'avaluació per la Covid-19, i específicament en cas de confinament:

-L'Activitat 0 quedarà anul·lada i l'Activitat 3 passarà a valer 30% de la nota final.

Recursos

Bàsics

Bibliografies

- ARIJON, Daniel. Gramàtica del lenguaje audiovisual. Andoain: Escuela de cine y vídeo, 2003.
-

Complementaris

Bibliografies

- ALONSO GARCIA, Luís. Lenguaje del cine, praxis del filme: una introducción al cinematógrafo. Madrid: Plaza y Valdés, 2010.
- AUMONT, Jacques; BERGALA, Alain; MARIE, Michel & VERNET, Marc. Estética del cine: espacio fílmico, montaje, narración, lenguaje. Paidós, 1985.
- CASTILLO, José María. Televisión y lenguaje audiovisual. Madrid: IORTV, 2005
- FERNANDEZ DIEZ, Federico; MARTINEZ ABADIA, José. Manual básico del lenguaje y narrativa audiovisual. Barcelona: Paidós, 2005.
- KATTZ, Steven. Plano a plano: De la idea a la pantalla. Madrid: Plot ediciones, 2000.
- MARTIN, Marcel. El lenguaje del cine. Gedisa, 2009
- REA, Peter; IRVING, David. Producción y dirección de cortometrajes en cine y vídeo. Andoain: Escuela de cine y vídeo, 2001.
- ROSS, Edward. Filmish. Un viaje gráfico por el cine. Reservoir books, 2015.
- STRAUSS, Frédéric & HUET, Anne. Hacer una película. Paidós, 2007
- THOMPSON, Roy. Manual de montaje. Plot ediciones, 2001